

zákonov a podobne na úkor otázky poznateľnosti a využiteľnosti zákonov, hoci o tom v úvode brožúry hovorí a tým aj nepriamo sľubuje čitateľovi odpoveď.

Cvekl nie je autor nový. Je známy už viacerými prácami. Jeho pozitívne vlastnosti, hoci ide o brožúru popularizačného charakteru, prejavujú sa aj v recenzovanej brožúre. Brožúra plní, pravda, svoju popularizačnú úlohu nie medzi najširším kruhom čitateľov, ale predpokladá istú základnú erudíciu v spoločenských vedách. Určitý účel však plní veľmi dobre. Bolo by len želateľné, aby sme takúto popularizačnú prácu rozvinuli vo väčšej miere na Slovensku. Nesporne by to prispelo k zvýšeniu všeobecného filozofického vzdelania, k rýchlejšiemu prekonávaniu pozostatkov starých názorov.

Jan Škaloud

ARCHIBALD ROBERTSON, *O PŮVODE KŘEŠŤANSTVA*, SNPL, Bratislava 1957.

Dosiaľ sa slovenskému čitateľovi nedostávalo ateistickej literatúry, zaoberajúcej sa podrobne vznikom kresťanstva, aj keď jej bolo veľmi zapotreby vzhľadom na silné náboženské prežitky na Slovensku. Neraz bol propagandista ateizmu bezradný, keď mu jeho odporcovia v diskusií uvádzali napr. nepravdivé dôkazy existencie Ježiša Krista. Tento nedostatok je odstránený slovenským prekladom knihy Archibalda Robertsona *O pôvode kresťanstva*.¹ Spomínaná kniha je významná tým, že autor materialisticky ozrejmuje počiatky kresťanstva, a to najmä na základe historickej kritiky prameňov novozákonnej kresťanskej literatúry.

Keďže východiskom kresťanstva je židovské náboženstvo, podáva autor stručnú históriu židovského národa. Jahve, boh dažďa, nebol spočiatku jediným bohom Židov. Prinášali mu ľudské obete, čo svedčí o tom, že Židia mali spôsob života a teda aj náboženstvo barbarské. Zvláštnosťou triednych bojov v Palestíne bolo, že mala kľúčové postavenie na egyptských hraniciach medzi veľkými súperiacimi otrokáorskými štátmi, takže nik nemal Palestínu natrvalo v rukách, čo umožňovalo neustále výbuchy revolučného hnutia a jeho pomerne dobrú organizáciu. Vodcov odporu proti vládnucej triede volali Židia prorokmi. Bojovali proti vládnucej triede, dovolávajúc sa Jahveho, ktorý sa stal symbolom sociálnej spravodlivosti. Kráľovstvo božie na zemi, kráľovstvo sociálnej spravodlivosti nazývali kráľovstvom „syna človeka“. Porážky ľudových hnutí viedli k tomu, že sa zo „syna človeka“ vyvinula mýtická osoba určená bohom, aby v posledných dňoch súdila svet a vytvorila novú zem a nové nebesá.

Židia, nachádzajúci sa temer v každom stredomorskom meste, gnivení národnostným útlakom, boli aj organizáciou propagandistov, hlásajúcich myšlienku spravodlivého sociálneho zriadenia. Národné a sociálne oslobodenie spájali Židia s predstavou Mesiáša, ktorý je v *Žalmoch Šalamúnových* Dávidovým potomkom, v inom dokumente vodcom, ktorého nedávno popravili, ale ktorý vstane z mŕtvych. Na niektorých miestach ho považujú za Jána Krstiteľa, Eliáša alebo jedného z prorokov.

Na vývin počiatkových predstáv raného kresťanstva o Mesiášovi vplývali náboženstvá okolitých národov, ktorých príslušníci sa dostávajú ako otroci do grécko-rímskeho sveta. Okrem vstrebávania niektorých pohanských kultov sa legenda o Ježišovi Kristovi zakladá na niektorých historických udalostiach, ktoré, pravda, ľudová slovesná tvorivosť obliekala v báje rúcho povesti. Tak napr. spartský kráľ Kleomens III., ktorý sa usiloval o znovurozdelenie pôdy a oslobodenie helótov spáchal samovraždu. V povesti sa hovorí, že pred smrťou večeral so svojimi 12 priateľmi, z ktorých ho ktosi zradil. Mŕtveho ukrižujú, stane sa zázrak a alexandrijský ľud ho nazýva hrdinom a synom bohov. Vykoristované masy si vytvárajú ilúzie o zmŕtvychvstaní mučeníkov, o tom, že niektorý z nich príde ako vodca — osloboditeľ.

Preberanie niektorých pohanských kultov raným kresťanstvom sa vysvetľuje tým, že

¹ *The Origins of Christianity*, Londýn 1953.

židokresťanstvo, judaizmus preberali pohani, ďalej, a to predovšetkým, že vízia chudobných Židov o príchode Mesiáša sa mohla zliať so snom chudobných pohanov o bohu-vykupiteľovi, ktorý porazí smrť, o jeho zmŕtvychvstaní atď. Judaizmus, ktorého cieľom bolo kráľovstvo spravodlivých na zemi, stáva sa priliehavou ideológiou nespokojných chudobných mas.

Autor knihy na základe vnútorných svedectiev najstarších evanjeliových dejov, ktoré sa niekoľkokrát prerábali, interpolovali, rozporov neskorších podaní, ďalej židovských a pohanských svedectiev ukazuje na to, že neobstojí pokus tradičného kresťanstva sledovať svoj vznik k osobnému zakladateľovi. Revolučné judaistické hnutie má svojich vodcov, z ktorých mnohí boli považovaní za Mesiáša. Nanajvyš sa môže pripustiť existencia jedného z nich, ktorému sa pripisovali mýtické príbehy. Biblický Ježiš opísaný v evanjeliách neexistoval.

Protirečenia v Novom zákone, ich sociálny základ

Protirečenia, machádzajúce sa v novozákonných knihách, holi predmetom mnohých kritik, najmä v minulom storočí. Ich charakteristickou črtou je poukazovanie na rozpory, zoraďovanie podobností kresťanských kultov s pohanskými. Tým vykonali záslužnú činnosť. No neodpovedali na otázku, prečo oné rozpory, prečo vzniká kresťanské hnutie. Na tieto otázky môže zodpovedať jedine ten, kto sa metodologicky riadi historickým materializmom. K nim sa radí autor. Najzávažnejšiu časť knihy tvorí rozbor sociálneho pôvodu protirečivých činiteľov v *Novom zákone*, proces ich splývania, ktorý zavŕšený nám predstavuje tradičné kresťanstvo. Autorovi sa podarilo na základe vnútorných svedectiev *Nového zákona* čiastočne zrekonštruovať náplň prvotného evanjelia, ktoré nebolo Ježišovým životopisom, ale rozpráváním príhod o revolučných vodcoch. Bolo napísané asi pod bezprostredným dojomom židovskej vojny v rokoch 66—73 a vyjadruje revolučný mesianizmus, odsudzujúci bohatých a vládcov. Z tohto obdobia pochádza známy výrok: „Nenazdávajte sa, že som priniesol na zem mier, nepriniesol som mier, ale meč.“ O plebejskej línii prvotného kresťanstva nás presvedčuje kniha, ktorá je v *Novom zákone* najviac preniknutá revolučným judaizmom, *Zjavenie Jána*. Pisateľ vyjadruje plamennú nenávisť voči Rímu a zmierovačom s Rímom — pavlovským misionárom. To, že bolo zaradené medzi kánonické spisy, svedčí o jeho obľube medzi kresťanskými masami, pretože vyjadrovalo ich túžby po spravodlivom pozemskom kráľovstve. Proti tomuto kresťanstvu, židokresťanstvu alebo petrovskému kresťanstvu stojí *pavlovská tendencia* prvotného kresťanstva. Čo charakterizuje pavlovský smer, aká je jeho sociálna základňa, aký myšlienkový pôvod?

Židovským a pohanským vŕstvám nestrám nebola po chuti revolučná ideológia židokresťanstva namierená proti Rímu, lebo sa báli toho, že v prípade povstania niečo stratia. Keď Rimania krvavo potlačili židovské povstanie, snažili sa zmieriť s Rímom. To urobil Pavol z Tarzu. Myšlienkovú nadväzuje na židovského filozofa Filóna, odchovanca gréckej filozofie, ktorý podáva špekulatívnu alegóriu z vulgarizovanej gréckej, a to zvlášť stoeickej filozofie, alegóriu v obrazoch zo židovského náboženstva. Pojem tejto filozofie „logos“ (rozum, zákon prírody) premieňa na vlastnosť boha, zosobneného s jednorodým synom božím. Vzniká predstava mystériového boha. Pavel používa pojem „syn boží“ podobne ako „logos“. Ježiša Krista, ako ho podáva revolučná propaganda, premieňa na božského ducha. Základom Pavlových epístol nie je životná dráha Krista, ale mýtus o vtelenom bohu. Svoje učenie nazýva tajomstvom čiže mystériom. Kristus je božská sila, ktorá je v Pavlovi a v každom jeho prívržencovi. Pavlov Kristus sa vôbec nepodobá petrovskému Kristovi. Kristus v najstarších kázaniach Pavla nie je človek, ale organizáciou kresťanov. Pozemské kráľovstvo božie odkladá na nebesá. Preklína palestínskych kresťanov pre ich odpor proti Rímu. Pavlov obdivovateľ evangelista Marek hanobí Petra, považuje ho za obmedzenca. Stačí porovnať 2. epístolu Galantom a *Zjavenie Jána*, aby sme zistili, akými sokmi holi Peter a Pavol. Skutky apoštolské sú dosť neskorou knihou, ktorá sa snaží zmieriť obe hlavné tendencie raného kresťanstva. Temer dve storočia prebiehal proces zmierovania oboch tendencií, a to spôsobom interpolácií v pôvodné texty, ako aj vytváraním falošných epístol a zostavovaním nových evanjelií, ktoré holi neskoršie kánonizované. Kde sa hovorí

o chudobných, vsúvajú sa výrazy „chudobní duchom“, z hladných sa stávajú „hladní a smädni po spravodlivosti“. Splývanie oboch tendencií bolo umožnené tým, že kresťanmi sa stávajú zámožní ľudia, ďalej tým, že Rimania kruto potlačili najmä posledné židovské povstanie v rokoch 132—135.

Záver knihy tvorí zrod katolíckej cirkvi, episkopátu.

Autor obmedzuje vysvetľovanie pôvodu kresťanstva na kritiku novozákonnej literatúry. Preto chce vysvetliť protirečivé zložky tejto literatúry, skúma sociálnu genézu týchto protirečení. Touto úlohou, ktorú si autor nikde zjavne nevytyčuje, ale ktorá vyplýva z charakteru celej práce, je dané, že nepodáva rozbor dôležitých otázok súvisiacich so vznikom kresťanstva alebo sa o nich len okrajovo zmieňuje. Predovšetkým nám nepodáva široký obraz krízy otrokárskoho zriadenia, a to tak ekonomickej, ako duchovnej krízy, z ktorej sa kresťanstvo rodí.

Domnievame sa, že autor nezodpovedal dostatočne na dve dôležité otázky: 1. prečo vzniká a podmaňuje si široké masy idea, podľa ktorej sa kráľovstvo božie odkladá zo zeme na nebesá, teda únik z tohto sveta; 2. autor doviedol svoje skúmanie začiatkov kresťanstva do obdobia, keď o kresťanstvo začínajú mať záujem niektorí predstavitelia vládnucej triedy. A práve tu by bolo žiaduce podať analýzu tohto javu, posunúť sféru skúmania do obdobia, keď sa stáva kresťanstvo štátnym náboženstvom, pretože vtedy sa završuje kríza otrokárskoho zriadenia, zauzľujú sa ideové protirečenia vyrastajúce z protirečení, ktoré boli dynamikou krízy otrokárstva: protirečenia otrokov a otrokárov. Štátne kresťanstvo, pozvoľná ideová príprava zmeny kresťanstva v štátnu ideológiu bolo odrazom bezvýchodnosti a krachu dvoch hlavných tried otrokárskoho zriadenia.

K bodu 1: Autor knihy ukazuje, že rozpory v kánonických knihách vyjadrujú na jednej strane sny chudobných o tisícročnom pozemskom kráľovstve, na druhej strane únikový mysticismus vyšších vrstiev rímskej spoločnosti. Autor zdarilo ukazuje na zdroje revolúčnosti, ktoré sú dokonca zachované v kánonických spisoch. Súhlasíme s autorom v tom, že pavlovská línia kresťanstva *vychádza* zo stredných vrstiev spoločnosti, ktoré pocítovali daňový *lis* Rímskeho impéria, ale ktorí sa báli aktívneho odporu proti nemu v domnievke, že by stratili pritom majetok. Slovom, nechceli si páliť prsty. Preto vystupujú ako hasiči akejkoľvek vzbury. Nemožno polemizovať s tým, že by sa únikový mysticismus neprejavil u vyšších spoločenských vrstiev, o tom sa ešte zmienime, ale nemožno povedať, že mysticismus, únik sa rodí len v hlavách vyšších vrstiev rímskej spoločnosti, či tých, ktorí tvoria sociálny základ pavlovskej línie kresťanstva. Ideológia úniku z tohto sveta, zúfalstva nad týmto svetom bola a je ideológiou porazených tried. Porazenou triedou neboli len otroci, ale aj otrokári boli v smrteľnej agónii.

Keď dozreli objektívne podmienky akcie utlačovaných mas, pred akciou vystupuje do popredia revolučná ideológia, hrdosť a sebavedomie otrokov, po porážke ich zachvacuje mysticismus a únikovosť. Keď nebol Rím od základov reálne vyvrátený, masy jeho odporcov víťazia nad ním vo fantázii. Čo bolo ľahšie (a z rozboru ekonomickej situácie vyplývalo, že podrobení ostanú porobenými) a jedine možné, než hľadať útechu v náboženstve, vo fantázii, ktorá rodila predstavy o posmrtnom svete, kde sa gnaiveným, na úroveň hovoriacich nástrojov uponiženým otrokom vynahradia bolesti „slzavého údolia“, predstavy o svete, v ktorom chudobní budú dieťkami božími, hladní nasýtení a plačúci sa budú smiať? Vznikla veľká nádej — pravda, ilúзорna. Z Ježiša, a veru aj hnevliwego vodcu revolučného judaizmu, sa v masách otrokov (a nielen u chytráckeho Pavla) vyvíja Ježiš utešovateľ, ktorý vraví: „poďte ku mne všetci, ktorí pracujete a ste biedni, ja vám dám odpočinúť“. Veľká idea ilúzornej útechy sa rodí v masách. A tam, kde sa ľudia museli uspokojiť s ilúziou, boli prístupní veriť v to, čo tvorí červenú sociálnu niť pavlovskej tendencie v ranom kresťanstve; „každá duša vrchnostiam oddaná buď, pretože vrchnosti od Boha sú a kto sa im protiví, Bohu sa protiví“. Tam, kde je pokora, a kresťanská morálka je morálkou pokory, odľudšťujúceho sa človeka (čo je ľudské je hanobené), tam má živnú pôdu morálka, ktorá obhajuje vykorisťovanie. Láska k bližnému, spolutrpiteľovi s reálne možnou podporou v jeho biede, ktorú badáme v období prevládania demokraticko-revolučnej tendencie sa zvráti v lásku k bližnému, ktorá ospravedlňuje nelásku a krutosť vykorisťovateľa.

Pavlovské odkladanie kráľovstva božieho na nebesia vysvetľuje autor výlučne snahou Pavla odvrátiť konflikt s Rímom, otupiť ostrie revolučnosti židokresťanstva. Odkladanie kráľovstva božieho zo zeme na nebesá nemá svoj dôvod najmä v tom, že ide o ideológiu stredných vrstiev, ktoré si nechceli páliť prsty, keby vystúpili proti Rímu, ale v tom, že masám bola príťažlivá idea posmrtnej odplaty, nebeského kráľovstva vždy vtedy, keď sa ich nádeje po reálnom kráľovstve spravodlivých a biednych utápala v krvi potlačovaných povstaní proti otrokárom. Ilúzie — všeobecne vzaté — sú útechou a nereálnym víťazstvom nad reálnym víťazom. Židia pred povstaním nepotrebovali učenie Pavla, ktoré vtedy nemalo na nich veľký vplyv. Ale po krutej porážke posledného povstania roku 132, a ešte predtým u otrokov iných národností po neúspešných povstaniach, predstavy o posmrtnej odplate, o posmrtnom živote, ktorý zabezpečí víťazstvo zúbožených, vznikali v masovom meradle. Pred povstaniami optimistická ideológia kráľovstva spravodlivých na zemi — po porážke povstania masové zúfalstvo, vidiny záhrobného života ako útecha.

Podmienky pre prijatie jednotnej ideológie vytvoril rímsky meč — racionalizačný prostriedok umierajúceho otrokárskeho zriadenia, ktorý pripravil spolu s daňovým lisom rovnaké životné podmienky utlačovaným v celej rozsiahlej ríši. Aby bolo možné ukázať, ako sa základ ideológie, ktorá dostala svoju tvárnosť v Judei, rodil aj nezávisle od židokresťanstva v masách otrokov, bolo treba zaoberať sa viac životným postavením otrokov, v hlavách ktorých sa táto ideológia rodila.

K bodu 2: Druhou otázkou je: prečo sa stalo kresťanstvo štátnym náboženstvom, prečo sa počiatočná ideová nesúrodosť (židokresťanstvo a Pavlovská línia) zmiernovala?

Kresťanstvo prijímajú vládnuce kruhy rímskej ríše nielen preto, že ich mocenská opora — vojsko bolo kresťanstvom postihnuté a kresťanstvo sa ukázalo byť vhodným nástrojom triedneho útlatku, ale aj preto, lebo kresťanstvo, súc ideológiou bezvýchodnosti, svojimi zásadami sa čoskoro stáva blízkou panujúcej triede, ktorá sa tiež nachodila v bezvýchoďnej situácii. O tom svedčí to, že určitá časť vládnucej triedy, ktorej príslušníci boli pohani, hlása kresťanské zásady: cisár Markus Aurélius a zvlášť Seneka, tento „strýc kresťanstva“ (Engels), ktorý v racionálnej forme vyjadruje kresťanské morálne zásady. Kresťania opisujú Seneku a Tertulián, veľký obhajca kresťanstva, ho prisudzuje kresťanstvu. Nie je náhodou, že sa rímsky stoicizmus podobá kresťanstvu, že stoicizmus ovplyvňuje kresťanstvo; pravda, medzi kresťanstvom a stoicizmom je rozdiel, ktorý je podmienený tým, že tento odráža krach otrokárstva v hlavách vzdelanej časti vládnucej triedy, ktorá chcela reformy otrokárskeho zriadenia, vidiac svoj vysnený ideál v nenávratnej republikánskej dobe, keď bol otrokársky poriadok ešte rozpínaný. Títo sa dívajú ešte na svet racionalisticky, kresťania iracionalisticky.

Iracionalizmus sa nezmocňoval vo forme kresťanstva len masy otrokov, ale bol módnym aj u vládnucej triedy vo forme všelijakých náboženstiev, okultizmu a astrológie. Otrokári hľadali únik z nečinnosti, hľadali vzrušenie, pretože činnosť s reálnou perspektívou — rozvíjanie otrokárskeho výrobného spôsobu — je vyčerpaná.

Najhlbší úpadok v myslení vládnucej triedy vyjadrujú novopythagorejci — náboženský šarlatáni, ktorí bojujú proti ideám ubiedených mas tým, že vytvárajú literárnu protiváhu Ježiša chudobných v Apolóniovi z Tyány (žil vraj v prvom storočí). Apolónius je Ježiš videný očami boháčov: rodí sa na lúke, pri speve labutí, chodíeva v nádhernej rúchu atď. Efektívny Apolónius, ktorého kult podporoval cisár Karakala, bol senzácio u unudených, ničím viac než divotvorcom. V súťaži s Kristom chudobných neobstál, pretože nemal to, čo tiahlo chudobných ku kresťanstvu: Nie záranky, ale predovšetkým veľkolepá idea útechy a hrejivé ľudské vzťahy, ktoré sa vytvárali v prvotných kresťanských obciach, kde sa „z hovoriacich nástrojov“ stávajú bratia v chudobe.

Kresťanské bohoslovie je v mnohom zaviazané neoplatonizmu. V piatom storočí bola kniha stoika, otroka — prepustena Epikteta trochu prepracovaná (mimo iné namiesto pohanských bohov nastúpili svätí) a použitá pre kláštorný život. Veľmi zaujímavá je paralela medzi ideológiou utlačovaných a utlačovateľov, ktorú uvádza Bréhier v svojej *Histoire de la philosophie*.² Ideologické dvojčky porodené krízou otrokárskeho poriadku sú: etické

² Pozri H a i n c h e l i n, *O proischozdenii religii*, Moskva 1954, 139.

názory Senekove a epístoly Pavla, novoplatonizmus v prvom a druhom storočí a na druhej strane štvrté evanjelium, apologetici a gnosticí. K vrcholu novoplatonizmu — Plotinova sa druží z kresťanskej strany objasnila teoretická stať Klementa Alexandrijského. Škoda, že autor recenzovanej knihy neuviedol aj tieto vzťahy, ich vplyvy na formovanie kresťanstva.

Kresťanstvo sa mohlo stať náboženstvom, ktoré si podmaňovalo chudobných, ale vyhovovalo aj vykorisťovateľskej triede, pretože spoločným menovateľom je bezvýhodnosť dvoch hlavných tried, otrokov a otrokárov. Obidve triedy nemohli vytvoriť nový výrobný spôsob. Bezvýhodnosť oboch rodí únik z tohto sveta do sveta ilúzií a mystiky.

V akom zmysle možno hovoriť o revolučných tendenciách raného kresťanstva?

Je potrebné vyjadriť sa ešte k jednému problému. Robertson píše o judaizme ako revolučnom smere v ranom kresťanstve. Tomuto názoru protirečí niektorými súdruhmi schvaľované tvrdenie Charlesa Hainchelina v knihe *Les origines de la religion*, podľa ktorého nemožno v žiadnom prípade považovať v ranom kresťanstve niektoré jeho tendencie za revolučné.³ Už v *Apokalypse* je vyjadrená idea odvádzania od pozemského života. Považovať mystické vyhrážky za revolučné je nesprávne, pretože ony nikdy nevedli k akciám, boli klamom, lebo uskutočnenie tisícročného kráľovstva spravodlivých malo byť úlohou nie akcií ľudových más, ale nebeskej sily; nevedli k činnosti, ale k vyčkávaniu konca sveta. „Nemožno zmiešať vieru v tisícročné kráľovstvo spravodlivosti s povstaním, s bojom.“⁴ Robertson ukazuje, že je možné vybadat prvotnú revolučnú tendenciu, tendenciu, ktorú nazýva revolučným judaizmom, ktorý bol ideológiou židovských povstaní, ideológiou nie trpných očakávaní, ale bojovnou, plnej nádeji na skutočné víťazstvo. Podľa našej mienky nemožno poprieť revolučnú tendenciu tým, že masy chudobného židovského ľudu v boji proti vládnucej triede hľadali oporu v nebi. To je iluzórnosť, pravda, iluzórnosť, ktorou sa odôvodňovala činnosť, boj.

Keď hovoríme o revolučných prvkoch, tendenciách v ranom kresťanstve, mali by sme mať na myslí tú okolnosť, že utlačané masy sa živelne snažili o reálnu zmenu spoločenských vzťahov. No ich predstavy o tejto zmene, ako aj ich uskutočnenie v niektorých oblastiach, ktoré mali veľmi krátke trvanie (tzv. bratstvá), neboli ničím iným než utópiami, objektívne neznamenal pokrok, lebo nevytvorili pokrokovejší výrobný spôsob, ale naopak, tam, kde zavrhl otrokárske vzťahy, zaviedli vzťahy spotrebného komunizmu, teda niečo dávno prežitú (tie samy osebe nemôžu dlhšie existovať, pretože nie sú organickou súčasťou výrobného spôsobu prvotnospoločného).

Engels vo svojej stati *K dejinám prvotného kresťanstva*⁵ na niekoľkých miestach používa pojem revolučný pri charakteristike raného kresťanstva. Uvedme ich a pozrime sa, v akej súvislosti ho používa. Základnou predstavou, ktorá prvotnému kresťanstvu umožnila, aby sa vyvinulo vo svetové náboženstvo, bolo (ako uvádza Engels), že Ježišovou obeťou boli z hriechov vykúpení veriaci všetkých národov a jazykov. „Všetky vtedajšie náboženstvá Semitov a Európanov sa zhodovali v názore, že hohov urazených spraváním ľudí možno zmieriť obeťou; prvá *revolučná základná predstava* v kresťanstve (prevzatá od filonskej školy) bola, že jedinou veľkou dobrovoľnou obeťou prostredníka sú raz navždy uzmiernené, vykúpené — pre veriacich — hriechy všetkých dôb a všetkých ľudí. Tým *odpadla nutnosť akýchkoľvek ďalších obetí*...“⁶ Tu ide teda o revolúciu, základnú, kvalitatívnu zmenu predstáv v rámci náboženstva, ktorá spočívala v tom, že oproti iným náboženstvám nebolo už treba obetovať bohu.

V *Apokalypse* vidíme, píše Engels, že vtedajšie kresťanstvo sa líšilo ako noc a deň od neskoršieho svetového náboženstva nicejského koncilu. Tu je bojovnosť a istota víťazstva. A autor *Apokalypsy* si bol málo vedomý toho, že predstavuje úplne novú fázu náboženského vývoja, ktorá mala byť jediným z *najrevolučnejších prvkov v dejinách ľudského ducha*.⁷ Tu sa zrejme hovorí o ideách, o revolučných prvkoch v dejinách ľudského myslenia. Ide tu

³ Hainchelin, c. d., 204.

⁴ C. d., 205.

⁶ Marx-Engels, c. d., 299, podtrhol V. S.

⁶ Marx-Engels, c. d., 299, V. S.

⁷ Marx-Engels, c. d., 300, podtrhnuté V. S.

o to, že pokiaľ revolučné hnutia európskych národov vystupovali a svoje akcie mobilizovali v náboženskej forme, obracali sa práve na *Apokalypsu*, vidiac v nej vyjadrenie svojho hnevu voči utlačovateľom. Viera v prvých bojovných obciach bola úplne iného druhu než viera víťaznej cirkvi. Bola to predovšetkým viera, vraví Engels, v blízky návrat tisícročného kráľovstva a táto viera sa osvedčovala činnou propagandou, bojom proti nepriateľom⁸ „hrdým a radosným vyznaním revolučného stanoviska pred pohanským sudcom“.⁹ Revolučné stanovisko chápeme tu ako bojovné stanovisko, ktoré vyjadrovalo celkom materiálne záujmy: národné oslobodenie Židov, nezmieriteľnosť voči vykorisťovateľom.

Robertson používa pojem revolúcia, revolučný v zmysle povstalecký, buričský.

Pojem revolúcie je v marxizme presne vymedzený a označuje zmenu jednej kvality v kvalitu inú. No treba vždy uviesť, o akú kvalitu ide, o aký jav. Nemožno zamieňať revolúciu v spoločenských vzťahoch vôbec s revolúciou v základni spoločnosti, so sociálno-ekonomickou revolúciou. Tak napr. v rámci kapitalizmu, keď uvažujeme povahu jeho technicko-materiálnej stránky výrobných síl, hovoríme o priemyselnej revolúcii; o národnej revolúcii možno hovoriť, aj keď sa v nej nemusí uskutočniť kvalitatívna zmena výrobných vzťahov; hovoríme o kultúrnej revolúcii atď. Engels v citovanej stati hovorí o novej kvalite, „o novej fáze náboženského vývoja“. Bojovný postoj prvých kresťanov, židokresťanov je kvalitatívne iný a teda revolučný *vzhľadom* na neskorších kresťanov, ktorí reálne nebojujú.

Je pochopiteľné, že prvotné kresťanstvo nemá vôbec nič revolučného, čo sa týka spoločensko-ekonomickej zmeny, a to preto, že aj reálna zmena, ktorú chceli vybojovať, bola objektívne neuskutočniteľná, utopistická. V tejto súvislosti, aj keď idey zvali do boja, organizovali sa okolo nich masy, nemohli byť revolučné. A historická objektivita čoskoro dala vedieť buntošivým ideám o svojej sile tým, že ich premieňa v nemohúce voči sebe, poslať ich do sveta ilúzií. Žiadna trieda otrokárskoho zriadenia nedokázala vedomým spôsobom rozriešiť krízu otrokárstva. Teda hovoriac o revolučných prvkoch v ranom kresťanstve, nemáme na mysli revolučné idey, pomocou ktorých sa vykonáva činnosť, ktorou sa vedome pretvárajú, prebojujú už jestvujúce nové ekonomické vzťahy. Revolučné tendencie čoskoro ustupujú, zanikajú, ich nositelia padajú na kolená. Tisícročné kráľovstvo spravodlivých, ktoré malo čoskoro prísť, odkladá sa na neurčito.

*

Nie náhodou sa utlačované masy v priebehu dejín obracali na tie prvky v novozákonných knihách, ktoré boli odrazom túžob po spravodlivom spoločenskom poriadku a ktoré Lenin charakterizuje ako demokraticko-revolučný duch prvotného kresťanstva; panujúce triedy zas zdôrazňovali mysticizmus, pokoru. Kresťanstvo, ktoré bolo pre masy príťažlivé tak svojou niekdajšou revolučnou stránkou, ako aj pre odkladanie spravodlivého života do nebies (do proletárskej revolúcie ľudové povstania utrpeli vždy porážky predovšetkým preto, lebo sa vykorisťovaným nepodarilo odstrániť základ, na ktorom vyrastalo ich vykorisťovanie), bolo v rukách vládnúcich tried vhodným nástrojom triedneho útlaku.

Vladimír Seiler

⁸ Marx-Engels, c. d., 313.

⁹ Marx-Engels, c. d., 314.